

ԱՐՄԷՆ ԴԱՐԵԱՆ, «ԱԿՆԱՐԿ՝ ՀԱՅ-ԱՐԱՐ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԵ-
ՐՈՒՆ ՎՐԱՅ», ՊԵՏՐՈՒՄ 1972, 48 էջ:

Առաջին ակնարկով, փոքրածառալ այս աշխատասիրութիւնը հաւանարար շատ բան չըսէ մէկուն, ստիպան ուշադիր ընթերցանութիւն մը անմիջապէս ենթական կը դնէ կարեւոր հարցականի մը առջեւ. արդե՞օք ժամանակը չէ որ ձեռնարկուի սպառիչ աշխատանքի մը, ծանօթացնելու եւ վերլուծելու համար հայ-արար մշակութային դարաւոր կապերը: Արդէն հիմնական այս մտահոգութեամբ պատրաստուած ու հրատարակուած է այս գրքոյկը, եւ անվարան կարեւր է ըսել որ հեղինակը յաջողած է իր առաջադրանքին մէջ:

Բանասէր եւ կամ պատմաբան մը չէ Արմէն Դարեան, սակայն վերոյիշեալ իր մտահոգութիւնը մղած է զինք նման աշխատանքի մը, զոր ան դուրս հանած է խղճմտօրէն: Սկսած նախաքրիստոնէական ժամանակաշրջանէն, հեղինակը կը հասնի մինչեւ մեր օրերը, կանգ առնելով այս ժամանակամիջոցին մէջ տարածուած իւրաքանչիւր հանդուրանին, երբ սերտացած են հայ-արար քաղաքական-մշակութային կապերը, եւ որոնց արձագանդը կը դտնենք հին ու նոր, հայ եւ արար պատմաւրութեան, գրականութեան, լեզուի եւ մշակոյթի այլ մարզերուն մէջ: Այսպէս՝ Մեծն Տիգրան եւ արարները, առաջին հայ դադթօճախները արարական այժմու աշխարհին մէջ, Աղաթանդեղոսի արարերէն թարգմանութիւնը, Մուհամմէտ եւ հայերը, արարական տիրապետութիւնը Հայաստանի մէջ, լեզուի եւ գրականութեան փոխազդեցութիւնները, հայ-արար դրամապիտութիւնը, փոխադարձ կապեր բժշկադիտութեան, մանրանկարչութեան եւ առեւտուրի մէջ, հայոց դէմ գործադրուած թըրքական ջարդերը եւ արարները, եւ մեր օրերու մէջ կատարուած աշխատանքը՝ առաւել եւս զօրացնելու հայ-արար մշակութային կապերը, ինչպէս նաեւ այդ կապերու նուիրուած ուսումնասիրութեանց դնահատանքը՝ ներկայացուած են այս գրքոյկով:

Արմէն Դարեան օգտագործած է 21 ուսումնասիրութիւններ եւ մենագրութիւններ, որոնցմէ քաղուածարար ներկայացուցած է վերոյիշեալ հանգրուաններուն նուիրուած կարծիքներն ու տեսութիւնները, զգուշանալով սեփական կարծիքներ պարտադրելէ, պարկեշտօրէն ինքզինք պահելով հարցերը ներկայացնելու դերին մէջ միայն: Հակառակ այս զգուշութեան սակայն, սերտօղութիւնը ունի կարգ մը վրիպումներ, զորս կ'ուզենք մատնանշել այստեղ, հեռու մնալով հեղինակին ճիշդ թերազնահատելու որեւէ նպատակէ:

Օմայյատ խալիֆայութեան հիմնադիր՝ Մուսուլիէն, երբ տակաւին Ասորիքի փոխարքան էր, 652 թ.ին խաղաղութեան դաշինք մը կը կնքէ հայոց Թէոդորոս Ռչտունի իշխանին հետ: Դաշինքին

պայմանները ընդհանրապէս հայոց ի նպաստ էին: Մեկնելով այս իրողութենէն չափազանցութիւն է գրել. «Մուսուրիէն ալ հոն (հայարար դաշինքը, Ե. Հ. Ք.) կը մարմնացնէ արարական առասպելական ասպետական ոգին» (էջ 12):

«Արարական կայսրութեան ճարտարապետը» — ինչպէս կը բնորոշէ զայն արար մեծ պատմագիր Ֆիլիպ Հիթթի —, Մուսուրիէ, մեծ դիւանագէտ էր միաժամանակ, որ դիտէր խարազանէն հրաժարել հոն՝ ուր իր լեզուն կրնար յաղթանակ մը ապահովել: 652 թ. ի հայարար դաշինքի պէտք է դատել ժամանակի քաղաքական պայմաններէն մեկնելով, ինչ որ կ'օգնէ մեզի աւելի ճշգրիտ եզրակացութեանց հասնելու:

Ուրիշ տեղ մը Արմէն Դարեան կը գրէ. «... Արարական արշաւանքներէն դեռ դարեր առաջ՝ հայ վարպետներուն հանճարեղ միտքն ու աջը ճարտարապետեր էին Զուարթնոցն ու Էջմիածինը, Հռիփսիմէն ու Անին» (էջ 28):

Պօսքը ճշմարիտ ըլլալով մէկտեղ ճարտարապետական առաջին երեք կոթողներուն մասին, չի պատշաճիր Անիի: Անին, հայ մատենագիրներու մօտ Ե. դարուն կը յիշատակուի որպէս անառիկ ամրոց: Բազրատունիք, Աշոտ Ողորմածի օրով, 961 թ. ին միայն զայն ընտրեցին որպէս իրենց մայրաքաղաք, եւ միայն այդ թուականէն ետք է որ ծաղկեցաւ Անիի ճարտարապետութիւնը:

Տակաւին՝ շատ կանուխ է գրելու, թէ «լուրջ տուեալներ կան շէշտելու, թէ Մելքիթ սրբանկարներու առաջին հեղինակ արուեստագէտը՝ Եռսուֆ Ալ-Մուսաուէրը, հայ էր ծագումով» (էջ 29): Յիսուսեան Վարդապետ Ֆերտինան Թաութէլի նմանօրինակ մէկ ենթադրութիւնը կը կարօտի լուրջ փաստարկումներու (տես՝ Սիլվա Աճէմեան, «Մելքիթ Արուեստի Մասին» Ազգակ, 29, 30 Սեպտեմբեր, 1972):

Արմէն Դարեան երկարօրէն կը խօսի Ֆայէզ Էլ-Ղոսէյնի «Զարդերը Հայաստանի Մէջ» գիրքին մասին, եւ ընդարձակ մէջբերում կը կատարէ անկէ, վերջաւորութեան ցանկութիւն յայտնելով որ այս գիրքը նաեւ թարգմանուի հայերէն լեզուի (էջ 38): Հոս յիշենք միայն որ Ֆայէզ Էլ-Ղոսէյնի վերոյիշեալ գիրքը ունեցած է հայերէն երկու թարգմանութիւններ եւ հրատարակութիւններ: Առաջին անգամ թարգմանուած եւ ծանօթագրութիւններով հրատարակուած է Գր. Պասմաճեանի կողմէ, Գահիրէ, 1960 թ. ին, իսկ երկրորդ անգամ՝ Կարօ Գէորգեանի «Ամեռու Տարեգիրք» ին մէջ, (Պէյրութ, 1961), (էջ 224-262), թարգմանութեամբ՝ տարեգիրքի խմբագրին:

Այս եւ նմանօրինակ վրիպումները ոչինչով կ'արժէքազրկեն Արմէն Դարեանի այս սերտողութիւնը, որուն մտահոգութիւնը հայ

արար մշակութային կապերու պատմութիւնը սպառելէ աւելի, ա՛յլ է, ինչպէս նշեցինք այս տողերուն սկիզբը:

Շահեկան փորձ մը, զոր անպայման կ'արժէ կարդալ:

ԵՐՈՒԱՆԻ Հ. ՔԱՍՈՒՆԻ